

ZELEI Dávid

A Tanú

(Radnóti Sándor: *A süketnéma Isten. Magvető, 2018*)

Ha valakiben egyszer megfogant az elhatározás, hogy a próza vagy a líra Nobelt susogó szírenhangjait ignorálva a kritikáirás szerény, ámde megvetéssel teli útjára lép, alighanem valami olyasmiről álmodozik, mint Radnóti Sándor 2018-as kötete, *A süketnéma Isten*: Magvető, vászonkötés, 421 old., szerk. Szegő János.

Az áhítatot ugyanakkor, leginkább Radnóti szellemében, egyből félre is kell tennünk: szerzőnk ugyanis, ahogy Radics Viktória megjegyzi, „nem szokott elragadtatásba esni”, és „komplex ítéletekben jobb, mint a dicséretben”.¹ Ez már csak azért is fontos, mert erősen eltér a magyar kritika két nagyon is létező vakvágányától: az értékelés teljes hiányától az irodalomelmélet kurrens áramlatainak felmondásával kompenzáló tanulmány-kritikától, és a kritikát a laudációval összekeverő reklám-kritikától. Ezek mind jól magyarázhatók ugyan irodalmi piacunk liliputi méretével (ti. mindenki ismer mindenkit, és kevesek kivételével senki sem akar megbántani senkit), és a felszínességre csábító csekély kritikus honoráriumokkal (Rába Györgyöt parafrázálva: igaz helyett mondok szépet), de ettől még nem lesznek kevésbé hervasztóak: ami rossz, az akkor is rossz, ha sokan csinálják. Ebből a maszatolásra és felszínességre hajlamos közegekből évtizedek óta kiragyog Radnóti Sándor alakja, akiről akkor is tudjuk, hogy vérbeli kritikus, amikor épp memoárt (vagy inkább hamismemoárt) ír, s aki azon kevés szakmabeli egyike, akinek írásait neve letakarásával is hamar felismerjük.

Ha mármost lecsapjuk a magas labdát, és feltesszük az evidensen adódó kérdést: mi is adja ezeknek az írásoknak a sajátos ízt, ha tetszik, *radnótiságát*, hamar hatalmába keríthet minket az érzés, hogy valamiképp a szerző rendhagyó memoárjának vendégszerzőjévé avanszáltunk, és épp a „Radnóti Sándor” című fejezetet írjuk. Ez azonban elkerülhetetlen, a két ikerkönyv ugyanis vízjelként hordozza magában a szerző más szövegeiből készült önarcképeit: ahogy a *Sosem fogok memoárt írni* 36 portréjából fokozatosan kirajzolódik egy harminchetedik, úgy *A süketnéma Isten*ről is elmondható az, amit Lapis József Bedecs László kötetéről írt: „A könyv kritikáit végigolvasva halványul a kijelentéseknek, ítéleteknek, érveknek az adott művekre tartozó egyedi vonatkozása, és kirajzolnak egy olyan mintázatot is, amely mindenekelőtt a kritikus egyéniségének, gondolkodás- és olvasásmódjának, vonzalmainak, ízléspreferenciáinak lenyomata.”²

De milyen is *A süketnéma Isten* Radnótija? Először is világos és határozott: levezetései logikusak, nyelve sajátos, de transzparens (már-már nádasdyánus pedagógiával ügyel arra, hogy ne hagyjon idegen nyelvű idézetet fordítás vagy magyarázat nélkül), értékítéletei pedig sosem ködösek. Ezt valahol persze el is várjuk tőle, lévén a *Holmi* kritikarovatának szerkesztőjeként mindig is konzekvensen kiállt az olvasót orientáló, „jelhangokat” mellőző, köznyelvi szerviz-kritika mellett³ — mint azonban egy kiváló interjúból kiderül, mindez tudatos önnevelés eredménye.⁴ Ezen tulajdonságok ugyanakkor még nem feltétlenül emelnék ki Radnótit a tömegből: világosan és logikusan beszélve is lehet valaki végtelenül unalmas. Az, ami sejtésem szerint e keretfeltételeknél jóval fontosabb, két dolog: az autonómia és a személyiség. Utaltam rá, hogy irodalmi életünk földrajzilag koncentrált szubkultúra, ebben a közegben pedig a kritikus számára elkerülhetetlenek az érzelmi játszmák: mit írjak, mit írhatok XY-ról, ha meg akarom őrizni a barátságát, vagy csak elkerülni a megvetését? Kritikáin végigtekintve Radnóti az egyetlen lehetséges választ adja, amennyiben nem a szerzőt, hanem a könyvet olvassa, és nem a szerzőnek, hanem az olvasónak ír. Ebben a ritka, speciális lelkiállatot igénylő kritikus képességben alighanem szerepe van Radnóti örök különutasságának, vagy ahogy ő fogalmaz, *Einzelgängerségének* (egy helyen találóan „baráti és szolidáris kívülállásnak” nevezi a chartásokhoz fűződő kapcsolatát, s ez kedvelt szerzőiről való írásainak mottója is lehetne), illetve a korán kialakult meggyőződésének, hogy „olyan nagy baj nem történhet velem”.⁵ A gyakorlatban ez leglátványosabban abban nyilvánul meg, hogy Radnóti kínosan kerüli a jó írók rossz könyveire adott felmentő ítéleteket, és ezzel összefüggésben kultikus szerzők esetében is képes tartózkodni a kultikus beszédmódtól: szemrebbenés nélkül írja le például a hozzá talán legközelebb álló Esterházyról a kötet egyik legjobb, címadó írásában, hogy „nem tartozik az elementáris történetkitalálók rendjébe”, és hogy „a *Javított kiadás* után (és előtt) nemegyszer maga is esterházyadákat írt, saját manírjában” (30–31), s épp olyan természetességgel kárhoz-

¹ RADICS Viktória: *Kritika sötét időkben*, *Mozgó Világ*, 2018/12, 102, 104.

² LAPIS József: *Közelítések a magányhoz* (Bedecs László: Egy lehetséges változat), Műút, 2017064, 78.

³ Vö. pl. „A *Holmi* kritikái rovatától tőlem telhetően távol tartom a tudományos terminológiát, amelynek a kritikában kevésbé tudományos, mint inkább szociológiai funkciója van: jelhangok ezek, amellyel a szerző a tudós közösséggel való tartozását kívánja igazolni. Ez nem arisztokratikus, hanem helytelen. (...) De — hogy tudományosan szóljak — a tudományos nyelv metanyelve (legalábbis a humanista, úgynevezett puha tudományokban) a köznyelv, s annak uralmát kell érvényesíteni, ha a megszólított nem a tudósok, hanem az olvasók közössége.” — PALLAG Zoltán: *A kritika: hatalom*, Árgus, 2008/2, 160.

⁴ „A jelhangok kibocsátásában fiatalkoromban én is részt vettem. Mikor pályámat elkezdtem, sok teóriát próbáltam beszorítani a kritikáimba is. Erről leszoktam. Nagy teoretikus problémákat nem kell megoldani, bár föl lehet vetni az egyes kritikákban, erre hamar rájöttem. Ezzel párhuzamosan igyekeztem egyre közérthetőbb lenni.” — KÁROLYI Csaba: *Várd ki a végét! Beszélgetés Radnóti Sándorral*, ÉS, 2016. március 25.

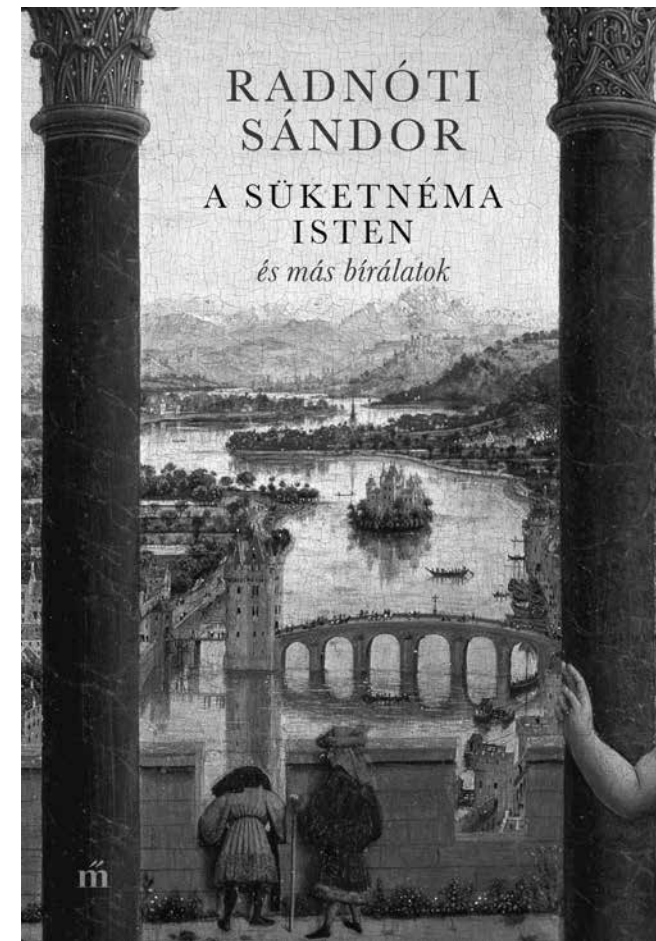
⁵ Mindhárom idézet forrása: JÁNOSSY Lajos – FEHÉR Renátó – NAGY Gabriella: *Komolyan vettem az íróasztalom. (A Nagyvizit Radnóti Sándornál interjúja)* = RADNÓTI Sándor: *Sosem fogok memoárt írni*, Magvető, Budapest, 2019, 34, 30, 27.

tatja Nádas *Világoló részletek*ének gyakran előforduló „modoros fordulatait” vagy „rossz mondatait” (53), mint egy dilettáns pályakezdővel tenné.

Mindez persze előjelez egyfajta pimaszságot: ugyan Radics Viktória azt mondja, Radnóti „nem indulatos kritikus, úriember a műfajban”, szerintem tele van érzellemmel és csibészéggel: megfelelő vérbőség nélkül aligha kezdené úgy a *Hamis tanú*ról szóló kritikáját, hogy „Márton László könyvét időnként kedvem lett volna a földre dobni és jól megtaposni” (334), trollkodásra való hajlam nélkül pedig nem írna le olyan mondatokat, mint például: „Ez remek is lehetne. De nem az.” (149) Az egyetlen e kötetbe is beemelt, Király Istvánról szóló hamismemoárból kiderül, mindkét tulajdonság régóta jellemző Radnótira: előbb felidézi ordibálásba forduló vitájukat ‘68 kora őszen, majd némi kajánsággal feleleveníti, hogy borult vérbe Király arca, mikor „egy szemináriumán tapintatlanul megsemmisítő kritikát gyakorolt Galambos Lajos regényéről az író jelenlétében”. (94) Ezeknek a karakteradó tulajdonságoknak Radnóti tudatában van, és általában jól is állnak neki; talán csak egyszer veti el a sulykot, mikor Kőbányai Jánossal szembeni erős állítását („[s]ajnálatos, hogy nem engedte át az utószóírás feladatát hozzáértőnek, mert írása dilettáns” — 146) messze nem támasztja alá olyan erős érvekkel, mint mondjuk a „dilettáns kiadóként” (90) jellemzett Alexandra hanyagságát az Ortutay-naplókkal kapcsolatban.

Igazságtalan lennének azonban, ha Radnóti kritikai működését az éles, kemény hanggal vagy a negatív kritikával azonosítanám — mert ez csak elenyészően kis, ámbar karakteres szelete kritikus személyiségének. Az igazán beszédes az, hogy a legnagyobbakkal szembeni szigorú ítéletei nem ugranak ki az adott szövegekből (vö. „Nádas Péter hülye” — Urfi Péter), épp ellenkezőleg, belesimulnak a gondolatmenetbe — alapvetően ugyanis erősen igenlő írásokról van szó, melyek azonban mégsem feledkeznek bele az ujjongásba. Ennyiben Radnóti valóban nem balassai alkat:⁶ sosem érezzük, hogy szorítana kedvenc szerzőinek — inkább csak elmélyült figyelemmel végigjegyzetelti könyveiket, majd megosztja olvasójával kételyeivel vegyes örömeit: nem annyira lánglelkű kanonizátor, mint inkább, ahogy ő maga fogalmaz, tanú.⁷ A kötet összetételét elemezve ugyanakkor az is világos, hogy Radnóti másban sem hasonlít ifjúkori barátjához: a könyv javát (talán Gerlóczy Márton és Dunajcsik Mátyás kivételével) javakorabeli, befutott szerzők műveinek elemzése adják ki: hősünk valóban inkább „retrospektív” alkat, mint tehetségvadász: ha kiszemezgetjük azokat a szerzőket, akikről több írás is szól, az Esterházy–Nádas–Parti Nagy–Végl–Kántor–Darvasi–Gerlóczy névsor rajzolódik ki — remélem, nem hagytam ki senkit.

Az, hogy ezt nem tudom biztonsággal állítani, azért van, mert mind a tartalomjegyzék, mind a szövegek első megjelenési helyét rögzítő lista Radnóti írásainak címére szorítkozik, azt ellenben legtöbbször már nem tudjuk meg, kiről, miről írt — ez pe-

dig a bonyolult kereshetőség mellett azért sem szerencsés, mert a hat számozott fejezet szervezőelveiről az előszó vajmi keveset árul el. Pedig ha komolyan vesszük az előszó (kritikához hasonló) szervizjellegét (Bárany Tiborénak például nemes egyszerűséggel az a címe: *Használati utasítás*⁸), akkor ott helye lenne a kötet nem épp könnyen felfejthető szerkezetének felvázolására — helyette meglepő módon inkább arra kapunk választ, milyen politikai–kulturális miliőben születtek a kötet írásai. Meg kell mondjam, kevés konkrét hasznát látom ennek egy előszó kere-

⁶ Vö. „Balassa Péter [...] kritikusai teljesítményét igen nagyra tartottam és nagyra tartom ma is. [...] De az is igaz, hogy sok tekintetben az ő nagyszabású monológjaival és — minden tartalmi ellenállás dacára — retorikájában megjelenő diktumaival szemben képzeltem el a kritika szükséges, az új, demokratikus körülményekhez illeszkedő fordulatát — utánozták pedig egyáltalában nem tartottam kívánatosnak.” SZABÓ Gábor: *Kritikus figyelem. Radnóti Sándort Szabó Gábor kérdezte*, Műút, 2015051, 46–52; elérhető: <https://www.muut.hu/archivum/13261>.

⁷ Vö. „A kritika történetére a per hasonlatát lehetne alkalmazni: történeti változataiban a kritikus gyakran öltötte magára a bíró parókáját (innen régi magyar neve: ítéts), de volt ügyész és védő, vagy az esküdtszék egy tagja is. Ma leginkább a tanúhoz hasonlíthatnám.” — *Uo.*

⁸ BÁRANYI Tibor: *A művészet békőnapjai*, Műút Könyvek, Szépmesterségek, Miskolc, 2014, 9–11.

te közt, s úgy általában is kicsit sokallom a politikumot a kötet lapjain — nem azért, mert azt gondolom, a kritikának (pláne Radnóti Sándornak!) apolitikusnak kellene lennie, hanem mert számos megállapításban (s itt nyilvánvalóan nem a politikai költészetéről szóló írásokra gondolok) erősebb a kiállítás, mint a hozzáadott érték, és több a felháborodás, mint az értelmezéshez való hozzájárulás.

Akárhogy is, a kalauzolás hiánya arra sarkall, hogy magunk próbáljuk felfejteni a kötet összeállításának miérteit, és ez volta-képpen nem is olyan rossz játék: kifejezetten szép felfedezéseket tehetünk például, ha összeolvassuk a fejezetek zárlatait a következők nyitányaival: ahogy Révai Gábor Kornis-életútinterjúját követi Révai visszaemlékezés-kötete, vagy ahogy Görög Sándor Csúrkát élesen kritizáló memoárját Csúrka színdarabjainak le-sújtó kritikája, az átgondolt szerkesztői munkát feltételez. De mi van a köztes tereken túl, vagyis magukban a fejezetekben?

Az viszonylag hamar kiderül, hogy a hat rész közül három nagyjából világosan elkülöníthetően műfaji alapú — a második naplóról és memoárokról, a negyedik (csaknem teljesen) versokról és költőkről szól, a hatodik pedig hommage-okat, köszön-tőket tartalmaz. Ezek nagyon más regiszterben, elemzési szem-pontok szerint szálazzák szét a szövegeket — a memoárokritikus és laudátor Radnóti nincs beláthatatlan távolban a nem-memoár-író Radnótitól, míg a verseskötetéről érkező Radnóti talán analitikusabb. A második és negyedik fejezet kiemelkedően erős szövegegyeséget alkot, még akkor is, ha a líraelemzések az én ízlé-semnél két kanállal több nagyidézetet tartalmaznak (Rakovszky Zsuzsa tizenkilenc oldalas pályaképében például húsz hosszabb versrészlet van) — Radics Viktória ugyanakkor mindezt a visz-szájára fordítva ezeket az írásokat mini-szöveggyűjteményként is hasznosíthatónak látja.

A másik három szövegegyeség már vegyesebbnek látszik — ami nem is olyan nagy csoda, ha a kritikus szerkesztők alakítot-ta életpályáját nézzük. Ennek a kevertségnek az iskolapéldája a harmadik fejezet, melynek tíz írása nagyjából kettes csoportokba rendezhető: vannak köztük ügynökregények, vitairatok a poli-tikai költészetéről, újraolvasások és nagy véleményfordulatok is. Végül, az első és ötödik fejezet a maga árnyaltan igenlő tónusával fölfogható valamiféle saját kánonjavaslatnak is: az első, hosszabb írásokat tartalmazó blokk az Esterházy–Nádas–Bodor–Kornis négyest helyezi ezek élvonalába, az ötödik pedig — többek közt Darvasi László, Márton László, Térey János, Kun Árpád, Bán Zsófia és Báthori Csaba játékba hozásával — inkább a közép-generációt. Ahogy láthatjuk, Radnóti választásai kevés kivétel-től eltekintve egybeesnek a mainstreammel, elemzéseit azonban mindig egyéníti a kritikus legfontosabb fegyvere: a személyiség. Én akkor szeretem a legjobban ezeket az írásokat, amikor egy-egy hosszabb pillanatra elrugaszkodnak a tárgyuktól — a *Megint hazavárunk* első bekezdését a magyar irodalom és a boldogság kapcsolatáról például végtelenszer el tudnám olvasni. Többször elgondolkodtam rajta, miért: a bekezdés közepén található ok-fejtés a magas és alacsony kultúra kapcsolatáról elég távol áll a

kultúraszemléletemtől, a „középfajú” szó használatától pedig nagyjából 1912-ben érzem magam, mégis az okfejtés váratlan-sága, szellemessége és tágassága mindig annyira felvillanyoz, hogy mikor odáig érek: „Kun Árpád azonban bátran vallja, hogy minden ember boldog akar lenni”, egy pillanatra azon kapom magam: most tulajdonképp az is vagyok. Hát kell-e ennél több egy kritikakötettől?

BAZSÁNYI Sándor

Emlékezés, elmeél, felejtés — és a „komiszságok”

(Radnóti Sándor: *Sosem fogok memoárt írni*. Magvető, 2019)

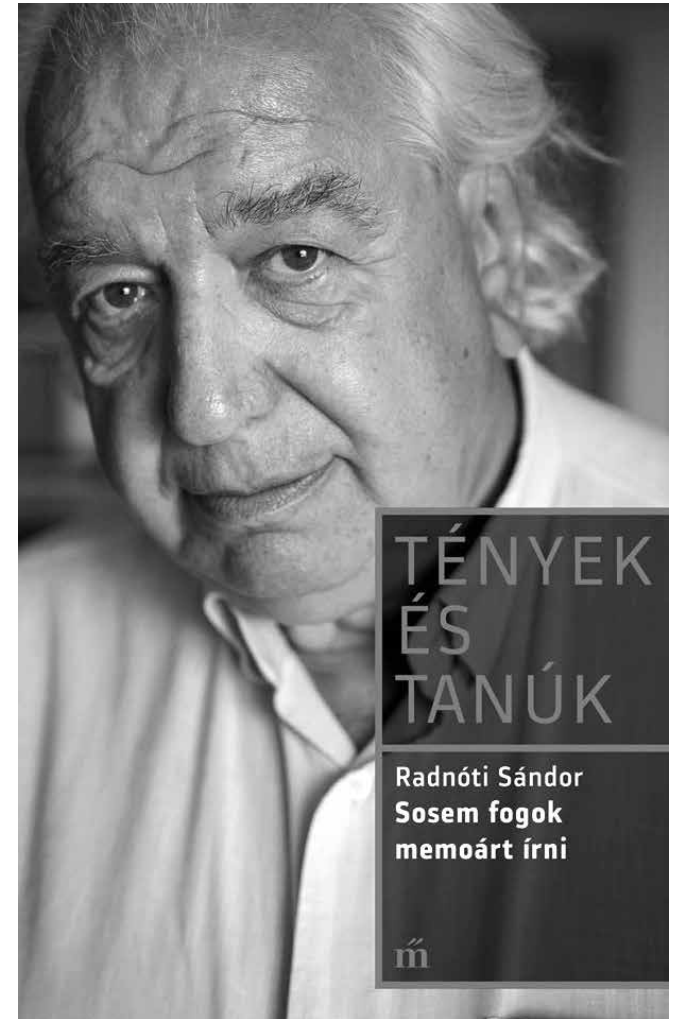
„Az elmés emberek emlékezete ritkán hűséges” — idézi Immanuel Kant egyik értekezését Harald Weinrich a felejtés művészetéről és kritikájáról írott művében (a „*Witzlinge*” fordulatot Mártonffy Marcell elmésen „elmécek”-ként magyarítja). Számos kritika érte már a tizennyolcadik század műveltségének, esztétikai kultúrájának a hagyományát, ami többek között arról is árulkodik, hogy ez a kritizálható hagyomány máig is él, mi több, egyenesen a kritika élteti. Az esztétikai hagyomány to-vábbélésének egyik fényes bizonyítéka a mi tájéunkon: Radnóti Sándor művészetfilozófusi és irodalomkritikusi életműve. Aki például néhány éve vaskos kötetet jelentetett meg a modern művészetfogalom alakulástörténetének egyik fontos szereplő-jéről, Winckelmannról. Az utóbbi időkben pedig — készülő tájmonográfiája mellett — kisformákból álló emlékezésfüzért írt az ismerőseiről, a barátairól, mégpedig ötletszerű rendben, az Élet és Irodalom felkérésére. Majd kiegészítve kötetbe is ren-dezte ezeket a kisportrékat, ezúttal ábécérendben, a fényképész Aczél Mártától a biológus Klein Györgyön át a költő Weöres Sándorig. (Az írások hősei már nem élnek — egyetlen kivétel-

lel, Soros Györggyel, akiről, akinek „jóságáról” viszont Radnóti igyekszik nem „szentimentális” leírást adni.)

A semleges logikájú szerkezet szexepilje lesz, hogy egymás mellé kerül például a Kádár-korszak egyik megtúrt szépírója, Kertész Imre, és egyik hithű ideologikus irodalomtörténész, Király István. De mondjuk érdekes egymás után olvasni a port-rérajzokat a sok szempontból (már csak szülőhelyük, Zámoly okán is) összerokonítható Csanádi Imréről és Csoóri Sándorról. (Egyébként az előbbi — máig nem kellőképpen ismert és elis-mert — költőről fontos tanulmányt közölt Radnóti 1973-ban, az utóbbi *Nappali hold* című esszékötetéről meg nem tudott kri-tikát nem írni 1992-ben.) Vegyes tárgyú, kifejtettségüket tekint-ve nagyon különböző, anekdotikusságot és értelmezést egyaránt, ámde eltérő arányban tartalmazó szövegekkel találkozhatunk ebben a könyvben. Hol mélyebben, hol felszínesebben mutat-ják tárgyukat, ami megítélésem szerint bőven befér a vállaltan esetleges formába. Ugyanakkor kirajzolják a portrérajzoló saját szellemi portréját, vonzódásainak és választásainak titkos termé-szetét is.

Holmíbeli szerkesztőtársa, a finnyás Réz Pál, aki maga is egyik szereplője kötetünknek, azért nem írt emlékiratot, mert szerinte nem tudott volna olyan minőségű munkát letenni az ol-vasók asztalára, mint amilyen volt a két évtizeddel korábban szü-letett barátjé, Vas Istváné (nem beszélve az általa, mármint Réz által fordított Saint-Simon-műről), aki a többkötetes *Nehéz sze-relemmel*, ha tetszik, magyar nyelven beteljesítette az archaikus gyökerű műfaj klasszikus modern formáját (ami természetesen nem jelenti azt, hogy ne lehetne innen más módon továbblép-ni, ahogyan mondjuk Nádas Péter tette a 2017-ben megjelent *Világoló részletekben*). Radnóti pedig azért adta a *Sosem fogok me-moárt írni* címet a Magvető (éppen Réz Pál életinterjújával) új-raindított *Tények és tanúk* sorozatába illeszkedő portréfüzérének, mert — ahogyan írja az *Előszó*ban — neki nincsen „egy történe-te”. Azaz nincs neki egységes szerkezetű, egyetlen ívben, egyet-len szempontból, egyetlen eszme jegyében végigmészhető nagy története. És ráadásul — teszi hozzá — még az emlékezete is csapnivaló. A történetmondást ellehetetlenítő emlékezethiányát persze bőven pótolhatja a szelleméből és műveltségéből fakadó elmeéllel. És ez a lelki képesség, a Kant által is emlegetett elmeél (*Witz*), éppenséggel magára öltheti a saját marxista iskolázott-ságával összefüggő nagy elbeszélések lehetőségének, igényének, vágyának, akarásának a kritikáját is. A világszemléleti-filozófiai önértelmezést meghatározó, beszédes életrajzi párhuzamokkal is rendelkező események, az 1968-as csehszlovákiai beavatkozás és az 1979-es Charta-aláírás — anekdotikus motívumokként — többször is felbukkannak a könyvben. Háttérben meg ott a családi kulturális örökség, jóllehet, a Rákosi-, majd a Kádár-korszak torzító körülményei között: az életforma, a könyvek, a művészeti albumok, a taníttatás, a fontos személyekhez kötött kulturális mátrix, a kapcsolati háló...

Úgy is mondhatnánk, jókora csipetnyi túlzással, hogy a zsidó–pölgári kultúrából érkező Radnóti életpályányi szellemi

TÉNYEK
ÉS
TANÚK

Radnóti Sándor
Sosem fogok
memoárt írni

m

nevelődésének, a marxista, azon belül lukácsi történetfilozófi-ai-ideológiai mesemondás hagyományától való fokozatos eltá-volodásának, majd a vele való szakításának lett (egyik) egyenes műfaji következménye ez a rendhagyó, mert töredékes, esetleges és eklektikus, mindazonáltal a hol megnyerően szemérmes, hol szellemesen magamutogató személyesség jegyében fogant port-réfüzér.

Érdemes megnézni egy-egy esetet mindkettőre, arra is, amikor a portrékészítő inkább háttérbe húzódik, és arra is, ami-kor előtérbe lép. Szép példa az előbbire, ahogyan elkezdődik a legelső írás, vagyis ahogyan Radnóti ténylegesen felüti a port-réfüzér-könyvet (az *Előszó* és az eredetileg a *Literán* megjelent *Nagyvizit*-beszélgetés után), tudniillik ahogyan három retoriku-san egymásra épülő bekezdésben, három fokozatban viszi közel a portré kevesek által ismert tárgyszemélyét, a fényképész Aczél Mártát az olvasóhoz. Az első két bekezdésben a portrérajzoló jóformán csak ismeretterjesztői szerepkörében és visszafogott modalitásban van jelen: „Kevesen fogják tudni olvasóim kö-zül, hogy kiről írok [...]. Ha nem tévedek, a fényképészek első